

O JEZIČNIM I KNJIŽEVNIM NEPRILIKAMA
U DALMACIJI OD PROPASTI VENECIJE 1797.
DO ZORE DALMATINSKE 1844.

Nikola Ivanišić

U »hrvatskoj književnosti u Dalmaciji od propasti Venecije 1797. do *Zore Dalmatinske* 1844.« izrazitije su došle do izražaja neke bitne značajke cjelokupne hrvatske književnosti koja se uslijed stoljetne geopolitičke,¹ ekonomske, socijalne i kulturnoprosvjetne razjedinjenosti hrvatskoga naroda nije razvijala kontinuirano nego diskontinuirano uz povremene povijesnom dijalektikom uvjetovane pa nerijetko sjedinjene poremećaje, prekide, praznine, proturječja koja su — posebno u početnom dijelu naznačenog razdoblja — uvjetovali napoleonski ratovi, propast Mletačke (1797.) i Dubrovačke Republike (1806–1808) te trijumf konzervativne europske politike na Bečkom kongresu 1814–1815.

U ovom ću sastavu sažeto informirati o stanju u onodobnom književnom Dubrovniku koji će tek na temelju odluka Bečkog kongresa biti uključen u ondašnju austrijsku Kraljevinu Dalmaciju, o književnim (ne)zbivanjima u Splitu onog doba; nužno ću se osvrnuti na prekretničko — ne samo književno — značenje ondašnjeg Zagreba, a kada je već riječ o »književnosti u Dalmaciji...«, glavnu ću pažnju posvetiti književnim (ne)prilikama u njezinu dotadašnjem i tadašnjem glavnom gradu Zadru.

Za postojanja Dubrovačke Republike uglavnom je bio postojan njezin cjelokupan životni pa i književni kontinuitet² sve tamo od Ilije Crijevića i Marina Držića (15. i 16. stoljeće) preko Điva Gundulića (17. stoljeće) pa do poznatih

erudita, učenjaka, prosvjetitelja, prevodilaca (18. stoljeće), ali nakon pada Republike spomenuti poremećaji, prekidi, praznine, proturječja u sveukupnome, a posebno u književnopovijesnom kontinuitetu bili su izrazitiji nego drugdje. U prvim desetljećima devetnaestog stoljeća u Dubrovniku je aktualno mučno prilagođivanje novonastalim (ne)prilikama, postupno kakvo-takvo književno snalaženje i usprkos svemu neminovno preporodno osvješćivanje u situaciji kada strahotno etička ideja o samouništenju politički i svakojako unesrećene dubrovačke vlastele nije bila samo politička egzaltacija ili stvaralačka fikcija nego se nerijetko i provodila u onodobnoj životnoj zbilji,³ kada se u nizu desetljeća nakon 1808. na dan Sv. Vlaha ispred svečeve crkve javno oplakivalo propalu Republiku, a Pijerko Bunić,⁴ budući preporoditelj, suradnik i zagrebačke *Danice* i zadarske *Zore* poslije 1815. (Bečki kongres) pobježe u Egipat gdje ostade 10 godina.⁵

Epohalni temeljno preporodni bljesak početkom devetnaestog stoljeća zablistao je u krugu onodobno poznate dubrovačke građanske obitelji gdje je god. 1800. poznati »đakobin« Vlaho Stulli napisao i pro futuro zanimljivu komediju »Katu Kapuralicu«,⁶ a njegov rođak franjevac Joakim Stulli u rasponu od 1801. do 1810. smislio je i oživotvorio nekoliko varijanti slavnog »*Rječosložja iliričko-talijansko-latinskog*«. Perspektivnije pak preporodno gibanje osjetit će se pak tek poslije posjeta Ljudevita Gaja Dubrovniku god. 1841., pa će u nizu sljedećih desetljeća brojni Dubrovčani bitno pridonositi političkom i kulturnom životu i Zadra i Zagreba.

U Splitu toga doba u probranim krugovima tinjaju sjećanja na davnog slavnog oca hrvatske književnosti Marka Marulića, na Kavanjinovo »Bogatstvo i uboštvo« te na bibliofilsko–bibliografska–prosvjetiteljsko–enciklopedistička nastojanja na crti Marko Dumanić (1628–1701.) — Julije Bajamonti⁷ koji umrije negdje pri početku ovdje aktualnog razdoblja god. 1800. Od te pak godine pa sve do *Dalmatinskog godišnjaka (Annuario Dalmatico)* Vida Morpurga iz god. 1859. vrijedan je spomena zanos za onodobnu talijansku književnost u ondašnjem splitskom sjemeništu, gdje je učio i Ante Kuzmanić budući urednik *Zore Dalmatinske*, Nikola Tommaseo, najpoznatiji Dalmatinac devetnaestog stoljeća, i Antonio Bajamonti, svojedobno čuveni načelnik grada Splita,⁸ a na eventualno mogućem nacionalnom području književnoga stvaranja, izuzev uobičajenih prigodnica austrijskom caru ili pokojem crkvenom velikodostojniku kao da je vladala upečatljiva »praznina« organski uvjetovana slovom »p« označenim već spomenutim

destruktorskim nizom na već spomenutoj crti poremećaj, prekid (praznina), proturječje!

Slično je u prvim desetljećima devetnaestoga stoljeća i u ondašnjem Zadru gdje se uglavnom ne tiskaju književna djela nego razne poslanice, molitvenici, prigodnice, propovijedi, cesarsko–kraljevske »zapovidi«, »opovijedanja«, »javljanja«, »očitovanja«, »razglasenja«, »razglasi«, »oznanjenja«, »napomenutja«, »naredbe«, »ukazi«, »obznane«.⁹ U odnosu prema Dubrovniku i Splitu, u Zadru je kao glavnom gradu ondašnje kraljevine Dalmacije i iz administrativnih razloga bilo mnogo življe, ali u postojećim skućenim okvirima samo uvjetno i književnije!

Propala Venecija — gdje su se tijekom stoljeća tiskali rukopisi »starih pisaca hrvatskih« — malo–pomalo gubi značenje za hrvatsku kulturu, ali se zato pojačava važnost Padove i njezina sveučilišta gdje u onome dobu studiraju brojni Dubrovčani, Splitsani, Zadrani, budući preporoditelji. U onodobnom očito poremećenom *o r g a n i z m u* hrvatske književnosti najbolje funkcionira Zagreb gdje sazrijevaju uvjeti za utemeljenje organiziranog nacionalnog preporađanja u okvirima ilirskog pokreta (1835–1848). Postojala je tada u Zagrebu grupa mladih, preporodnim idejama oduševljenih ljudi, u osobi predvodnički nadarenog Ljudevita Gaja posrećio se jedinstveno prihvaćeni vođa pokreta, tu su bili i brojni neophodni aktivisti, organizatori–animatori, te malobrojni, ali još neophodniji stvaraoci — kreativni realizatori, pa novine, časopisi, čitaonica, tiskara, Matica, gospodarsko društvo, simpatije ženskog svijeta, plesovi na kojima se prema Krleži »u tridesetim i četrdesetim godinama devetnaestog stoljeća u gornjem zagrebačkom gradu rodila hrvatska nacija«.¹⁰

Iako je Zagreb — prema onome što upravo rekoh — bio u povoljnijem položaju od Dubrovnika, Splita, Zadra i u njemu je u prvim desetljećima devetnaestog vijeka itekako prisutna opasnost po sam opstanak maločas spomenutog nacionalnog književnog *o r g a n i z m a*. Temelji naime toga *o r g a n i z m a*, njegov jezik; i stari »uhodani« kajkavski i »novi« budući preporodni štokavski bili su ugroženi, jer su učeniji građani odnašnjeg Zagreba (Karlovca, Varaždina, Osijeka), a među njima i budući preporoditelji, bolje poznavali njemački od svog jezika, pa je itekako bila aktualna u godini 1832. izrečena nezaboravna pjesnička »opomena« Pavela Štosa po kojoj

Vre i svoj jezik zabit Horvati
Hote ter drugi narod postati

Slična »opomena« izrečena je u Dalmaciji mnogo ranije — izrekao ju je u svome dobu Petar Zoranić preko svoje Vile Hrvatice koja žigoše: »nepomnju i nehaj (naspram) jezika hrvatskoga«, jer učeni Hrvati »radije pišu tuđim nego svojim jezikom«. Tu trajno aktualnu »nepomnju i nehaj« prema vlastitom jeziku još je ranije i izravnije zapazio Zadrani Ivan Tanzlinger Zanotti koji u svom *Rječniku* upozorava da »Hrvat ... ne umide svoju besidu izreći čistim naravnim slovinskim jezikom, ako ju ne hoteći s talijanskom besidom ne pomiješa ili ne pomrsi.«¹¹

Očitu, dakle, trajno čini se »nehoteću« (Zanotti) tj. spontanu pa pogubno stvaralačku — po sam jezik najopasniju krizu hrvatskog književnog jezika u prvim desetljećima devetnaestog stoljeća zagrebački su preporoditelji uspješnije prevladavali od onodobnih njihovih dalmatinskih kolega! Učinili su to na književno najdjelotvorniji način — djelovanjem književnih djela svojih književnih stvaralaca: ljubavnom lirikom Stanka Vraza, domoljubnom i refleksivnom poezijom Petra Preradovića, »Hrvatskom domovinom« Antuna Mihanovića, koja je bila i ostala jedinstveno zanimljiva pjesma bez obzira na čuvenu svoju općepriznatu himničnost. Tu je naravno i pjesničko »dostignuće stoljeća« *Smrt Smail age Čengića* Ivana Mažuranića gdje je u četrdesetim godinama devetnaestog vijeka superkvalitetno sintetički uharmonizirano sve ono što je poetičko–poezijski bilo bitno u cjelokupnoj hrvatskoj književnosti: klasika, humanizam, prosvjetiteljstvo, romantika, etika, estetika, Marulićevo domoljublje, Gundulićevo osmerci, folklorni deseterci.¹²

U Zadru onog doba, kao da nije bilo preporodno angažiranih književnih stvaralaca, a pogotovo nije bilo stvaralaca Mažuranićeva kova, pa se činilo da je spomenuta jezična kriza neprevladiva. Onodobni zadarski književnici potencijalni preporoditelji nisu samo prema Zoraniću radije pisali tuđim (po Zanottiju talijanskim) jezikom, nego su služeći se kadikad i hrvatskim »nehoteći« (nanovo po Zanottiju) »griješili« u prilog maločas imenovanog tuđeg jezika. Ovako talijanskim jezikom otpočinje prvi tekst po Francuzima iniciranog *Il Regio Dalmate* (*Kraljskog Dalmatina*) iz godine 1806.

E pur giunta finalmente quell'epoca, in cui cominci il risorgimento della Dalmazia

(*Il Regio Dalmata* I?1806. br. 1 str. 1)

... a evo toga istog na istoj stranici prevedenog teksta na hrvatski:

Evo priđe napokon onno vrime u komu zapocimglie Dalmazia priuzimati drugho prioblicje, i uskarsnivati na nova dobra svogha stagna!

S današnjeg stajališta poznavanja obaju jezika moglo bi se reći da je netom citirani talijanski odlomak jezično uglavnom korektan, a da hrvatski ni približno — pogotovu pravopisno — nije korektan, jer onakav kakav jest ne predstavlja prijevod nego prevodilačko mucanje. Autor talijanskog odlomka upotrijebio je dvanaest, a autor hrvatskog devetnaest riječi, pri čemu je glavna riječ u oba odlomka u talijanskom tekstu fiksirana s jednom jedinom, a u hrvatskom sa šesnaest riječi. To je riječ »Il risorgimento« koja na hrvatski jezik nije uopće prevedena, nego je opisana kao

... onno vrime u komu zapocimglie Dalmacija priuzimati drugho prioblicje,
i uskarsnivati na nova dobra svogha stagna

Tek što predočeno prevodilačko mucanje zanimljivo je to više što svjedoči o autoru koji bi »po prirodi stvari« ovdje važećeg prevodilačkog posla morao zadovoljavajuće poznavati hrvatski jezik. A on ga eto ne poznaje dovoljno,¹³ kao što ga nedovoljno poznaje i prevodilac koji talijanski naziv ovdje aktualnog *Il Regio Dalmate* prevodi arhaičnom sintagmom *Kraglski Dalmatin*, pa ni Ana Vidović (1799–1879) »najplodnija ilirska pjesnikinja« (A. Barac), kojoj je prva riječ u naslovu njezine pjesničke priče *Bezmišljenja o ljubavi* (Zadar, 1840.) u hrvatskom jeziku dostatno besmislena, a nikako nije besmislena toj riječi adekvatna prva riječ autoričina talijanskog prijevoda te iste riječi: *Le sconsigliatezze in amore*. Nedovoljno hrvatski jezik poznaju i onodobni prevodioci Gundulićeva *Osmana*: Nikola Jakšić (1762–1841) i Markantun Vidović (1795–1868), jer njihovi prijevodi — Jakšićev 1827. i Vidovićev 1838. — više svjedoče o ondašnjoj njihovoj talijanskoj lektiri nego o stihu–stil–ritmu najslavnijeg djela starije hrvatske književnosti. Slično je i s Jakšićevim prijevodima izbora iz uglavnom srpske folklorne poezije (*Carmi Slavi... Venezia* 1829.).¹⁴ Spomenuti autori, a i brojni preostali tzv. pokrajinski pisci¹⁵ etnogenetski Hrvati — u ondašnjoj austrijskoj (1797–1805), francuskoj (1805–1814), te nanovo austrijskoj Dalmaciji (od 1814. do ovdje aktualne 1844.) kudikamo bolje poznaju i prakticiraju talijanski jezik kao vjekovni medij uprave, ekonomije, pomorstva, trgovine,¹⁶ školstva, sudstva, a tijekom stoljeća — od Dantea pa naovamo slavni jezik talijanske književnosti koji je iz svih onodobno relevantnih razloga mogao imati prednost pred hrvatskim jezikom čija se moderna preporodna varijanta utemeljena na štokavskom dijalektu uslijed — sadržaju ovog teksta imanentnih p o r e m e ć a j a, p r e k i d a, p r a z n i n a, p r o t u r j e č j a, tek gdje gdje naslućivala, pa sa stajališta toga jezika i

njegove književnosti dobni raspon o kome je ovdje riječ od 1797. (propast Venecije) od 1844. (*Zora Dalmatinska*) uslijed maločas spomenutih imanentnosti i nije nego skoro potpuna p r a z n i n a.¹⁷ Prevladavanje pak njezino ujedno je prevladavanje jedinstvene specifikke svojevrsnog bilingvizma u ondašnjem Zadru i ostalim dalmatinskim gradovima gdje je jezik izrazite manjine (talijanski) u znatnoj mjeri bio i jezik izrazite većine (hrvatske), a »jedinstvena specifika« bila je u tome što su školovani pripadnici manjine slabo poznavali hrvatski, a isto takvi pripadnici većine veoma su dobro govorili i pisali talijanskim jezikom i glavna oznaka nadolazeće preporodne borbe u Dalmaciji tijekom cijelog devetnaestog stoljeća, a u Zadru sve do njegova oslobođenja potkraj listopada 1944. — bila je u tome da probrani članovi većine o kojoj je riječ, koji su ne samo poznavali nego i uvažavali talijanski jezik — služeći se njime vodili su i svoju preporodnu akciju¹⁸ — izbore temeljno pravo svome materinjem jeziku i uvedu ga onda gdje mu je — i po prirodnom pravu autohtone većine — i mjesto: u sveukupni javni život: u upravu, ekonomiju, pomorstvo, trgovinu, školstvo, sudstvo,¹⁹ itd.

Značajan, jer inicijalan prilog toj borbi potkraj dvadesetih godina prošlog stoljeća dao je i spomenuti Nikola Jakšić — potpisivao se Niccolo Giachich — ne toliko — kako vidjesmo — kvalitetom svojih prijevoda Gundulićeva *Osmana* i folklorne poezije koliko htijenjem i sviješću da prevede (prevodi) na talijanski upravo ono što je u onome dobu u tradicijama hrvatske književnosti bilo najvažnije: starija hrvatska, posebno dubrovačka književnost (*Osman*)²⁰ i folklorna poezija (odgovarajući njezin izbor). Postupivši tako on je upozorio na temeljne probleme skorog preporoda, jer će uskoro glavni tj. zagrebački preporoditelji oživotvoriti epohalno izdanje *Osmana* (Zagreb 1884.), a često će oni svrhovito razgovarati pa i prepirati se o tome je li poželjnije blagotvornu preporodnu aktivnost temeljiti na staroj dubrovačkoj ili na folklornoj književnosti.

I neke onodobne naoko neznatne zadarske izdavačke inicijative u spominjanom o r g a n i z m u hrvatske književnosti mogle su imati ne samo poticajno preporodno nego i šire, a pro futuro i strateško izdavačko značenje; npr. zadarsko izdanje god. 1838. Kačićeva *Razgovora ugodnog ...* koje samo sobom upućuje na onodobne preporodno najpoželjnije književnopovijesne temelje, ali istodobno upućuje na buduću zagrebačku presudno stratešku izdavačku koncepciju oko pokretanja Akademijine edicije slavnih *Starih pisaca hrvatskih*.

Brojne prigodne pjesme iz onoga doba u čast austrijskog cara te zadarskih crkvenih glavara ili pokrajinskih namjesnika nemaju izrazitije književno pa ni

preporodno značenje, ali i one mogu biti nagovještaji jedne u budućnosti mnogo prakticirane antilirske — jer prigodne — vrste. Očiti je naime kvalitetan idejno motivski progres na crti od brojnih državotvornih prigodnica u ovdje aktualnom dobu posvećenih zadarskim pokrajinskim namjesnicima (Lilienbergu npr.) i Nazorove vrhunski domoljubne prigodnice s početka našeg stoljeća posvećene hrvatskom narodu.²¹

Ovakva npr. uobičajeno feudalno prigodna, književno totalno prozaična titulatura iz jednog zadarskog službenog spisa iz god. 1818.

Mi Frane Pervi po milosti Boxiu Cesar od Austrije, Kragl od Jerusalema od Ungarie, Boemie, Lombardie i od Mletaka, od Dalmazie, Croazie, Slavonie, Gallizzie, Lodomerie, i od Illiria, Naderzeg od Lorene, Salizburga, Stirie, Carintie, Slesie gorgne i dogne, Veliki Ban od Transilvanie, Margrav od Moravie, Knez ... od Absburga i od Tirola i ost.

(V. Maštrović Jadertina Croatica I dio Zagreb 1949., str. 19)

... organski će u budućnosti spominjanog književnog o r g a n i z m a stilistički, potencijalno umjetnički profunkcionirati u novelama K. Š. Đalskog, a pogotovo u stvaralaštvu Miroslava Krleže s izrazitom ironijskom notom u odnosu na K. U. K. državni, društveni i pojedinačno ljudski ustroj.²²

Pjesnička pak djela spomenute Ane Vidović te onodobna njezina suradnja i recepcija u Zagrebu nisu tek inicijalni nego stvarni književni rezultati, a Preradovićev refren

Zora puca bit će dana

iz 1844. — zaključne godine ovdje aktualnog razdoblja — označit će najpoželjniju pjesničko-preporodnu revitalizaciju drevnog hrvatskog životnog i pjesničkog motiva,²³ konačan — neka početni — I z l a z a k iz najjalovijeg razdoblja naše književnosti,²⁴ nehotičan — čini se neminovan — zov za usavršavanjem hrvatskog pjesničkog izraza kome će se jednom jedinom u njegovom stvaralaštvu prečesto smišljeno rabljenom riječju u daljoj budućnosti odazvati Miroslav Krleža. To je u ovom slučaju najpoželjnija riječ — usklik »S v i ć e« kojom je maksimalno moguće sažeto a isto tako estetično sugerirano isto ono što je izraženo maločas spomenutim — trajno živim pa zato slavnim — Preradovićevim refrenom.

Uslijedit će poslije toga nekoliko zadarskih preporodno plodonosnih godina, izlazit će *Zora Dalmatinska* u kojoj će se širinom književnih vidika istaći i nekoliko Dubrovčana: M. Ban, M. Pucić, A. P. Kazali, I. A. Kaznačić, najbolji urednik *Zore*; godine 1844. Ana Vidović objavit će svoje *Pjesme*, godine 1846. pojavit će se Hektorovićevo *Ribanje...*, te nanovo Kačićev *Razgovor ugodni...* pa Preradovićevi *Pervenci*, a god. 1849. izići će drugo po autoru prepravljeno izdanje *Iskrica* Nikole Tommasea.

Nakon revolucionarnih 1848. i 1849. god. od 1852. pa do 1860. u cijelom austrijskom carstvu, pa i u Dalmaciji dominirat će po zlu poznati apsolutizam i u njemu neizbježni ovome tekstu znani novokvalitetni: p o r e m e ć a j i, p r e k i d i, p r a z n i n e, p r o t u r j e č j a koji će prigušiti tek što rasplamsala preporodna nastojanja. Skora pojava *Il Nazionale-a (Narodnog lista)* 1862. predstavljat će novokvalitetni *Izlaz* — nastavak zapravo preporađanja naslućenog u prvom broju *Kraljskog Dalmatina* 1806., rasplamsalog spomenutim Preradovićevim refrenom u prvom broju *Zore Dalmatinske* 1844.

LITERATURA

- Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, Rad HAZU 357, Zagreb 1971., str. 353–476.
- Živko Nižić, *Nikola Jakšić Zadarski književnik, prevodilac i rodoljub (1762–1841)*, Zadar, 1984.

BILJEŠKE

¹ To su Krležine često spominjane očito i geopolitičke »balkanske vjetrometine« gdje se je u davnoj davnini razgraničilo zapadno od istočnog Rimskog Carstva i zapadna (katolička) od istočne (pravoslavne) vjeroispovijesti.

² Životni i književni kontinuitet republikanskog Dubrovnika ozbiljnije su remetile povremene epidemije kuge, a osobito katastrofalni potres god. 1667.

³ Tako je pored ostalih izumro i čuveni u 13. stoljeću u Dubrovniku začeti rod Pucića (Pozza), među njima u 19. stoljeću znameniti Niko Veliki (1820–1883), Orsat–Medo (1821–1882), Rafo (1828–1890)...

»Svih sedam Pucića bili su neženje ... Nijesu htjeli — tako se pričalo da im djeca budu austrijski podanici« ... Vidjeti, Ivo Perić »Politički lik Rafa Pucića«, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije*, Split 1990., str. 152.

⁴ Vidjeti Stjepan Kastropil »Pijerko Bunić i ilirizam«, *Dubrovnik*, 1956./II br. 1 str. 1–17.

⁵ Ovako je to Vojnović ovjekovječio u svojoj *Trilogiji*
Gospođa Mare (sestra gospara Nika N. I.) *De ćeš?*
Gospar Niko ... *De mu drago*.
Gospar Lukša (brat gospara Nika N. I.) *De ćeš?*
Gospar Niko ... *U Afriku!* (»*U Egiptu*« N. I.)

⁶ Vidjeti Živko Jeličić »Čudesni prsten groteske«, *Dani Hvarskog kazališta XVIII stolj.*, Split 1978., str. 144–151.

⁷ Vidjeti Hrvoje Morović »Stari splitski bibliografi«, *Sa stranica starih knjiga* Split 1968., str. 9–14 i 19–24.

⁸ Usp. Grga Novak, *Povijest Splita IV* Split 1978., str. 1837 i dalje.

⁹ Vidjeti V. Maštrović, *Jadertina Croatica I* dio Zagreb 1949., str. 3–49.

¹⁰ N. Ivanišić »Proturječja ilirizma i njegove književnosti«, *Zadarska revija* 1987/XXXVI br. 4–5 str. 291–297 ... vidjeti i roman K. Š. Đalskog *Osvit*.

¹¹ Mihovil Kombol »Zadar kao književno središte« *Zadar–Zbornik*, Zagreb 1964., str. 593–594.

¹² Vidjeti Antun Barac, *Mažuranić*, Zagreb 1945.

¹³ U radnji Zlatka Vincea, najboljoj studiji o *Kraljskom Dalmatinu* u kojoj je sažeto komentirana sva važnija dotadašnja literatura o njemu zabilježeno je:

»*Prevodioci članaka Kraljskog Dalmatina obavljali su svoj posao bez dubljeg poznavanja narodnog jezika*«.

Z. Vince *Putevima hrvatskog književnog jezika*, Zagreb 1990., str. 112.

¹⁴ Vidjeti o tome doktorsku radnju Mate Zorića, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, Rad HAZU 357 Zgb. 1971., str. 386–392 i radnju Živka Nižića, *Nikola Jakšić, zadarski književnik, prevodilac i rodoljub* (1762–1841), Zadar 1984., str. 17–67.

- ¹⁵ Usp. Mate Zorić o.c., str. 353–469.
- ¹⁶ Vidjeti Ljerka Šimunković, *Mletački dvojezični proglassi u Dalmaciji u 18. stoljeću*, Split 1996.
- ¹⁷ Slično tvrdi i M. Kombol u navedenom tekstu (bilješka br. 11), str. 594.
- ¹⁸ Činili su to i u ondašnjem zadarskom Dalmatinskom saboru, a svoju presudno važnu preporodnu publikaciju iz god. 1862. nazvali su *Il Nazionale (Narodni list)*.
- ¹⁹ Dogodilo se to u Dubrovniku 1868, u Splitu 1882, a u Zadru tek 1944.
- ²⁰ Nikola Jakšić smatra da je autor Osmana »knez ilirskih pjesnika«, »Homer svoje domovine« koji se pojavio prije Miliona i Voltaira.
- ²¹ Smišljena i stvorena u Zadru ta je prigodnica publicirana u Zagrebu god. 1902.
- ²² Vidjeti M. Ivanišin »Krežinske indicije u hrvatskim književnim tradicijama«, *Jugoslavenski seminar za strane slaviste* Zadar, 1984. br. 33–34, str. 191–220.
- ²³ To su motivi starokajkavskih »zorja« i Gundulićevih dzorâ koje sijaju iz grudiju ljepotica Gundulićeva *Osmana*, itd.
- ²⁴ Vidjeti bilješku br. 11.